

NOTES A LA VERSIÓ D'UNA ELEGIA GREGA PER CARLES RIBA

(CONSIDERACIONS A ALGUNS PASSATGES DACTÍLICS
DINS LES TRAGÈDIES D'EURÍPIDES I DE SÒFOCLES)

PER

RAMON TORNÉ I TEIXIDÓ

I.B. "Lluís de Peguera" de Manresa

L'*Andròmaca* d'Eurípides, tot i el judici dels estudiosos pràcticament unànime que no ens trobem davant una obra mestra¹, és remarcable no sols per la seva "doble" temàtica, sino més encara en base a una famosíssima monòdia que el nostre tràgic posa en boca de la protagonista, i que la constitueix en un fet del tot insòlit: es tracta d'un lament, un cant trenòdic, en díctics elegíacs i en dialecte dòric; l'únic exemple de metre elegíac en tota la Tragèdia grega². Aquest és el text (vv. 103-116):

Ἰλίῳ αἰπεινῶ Πάρις οὐ γάμον ἀλλὰ τιν' ἄταν
ἠγάγετ' εὐναίαν εἰς θαλάμους Ἑλέναν.
Ἄς ἔνεκ' ὦ Τροία, δορὶ καὶ πυρὶ δηιάλωτον
εἰλέε σ' ὁ χιλιόναυς Ἑλλάδος ὠκὺς Ἄρης
καὶ τὸν ἔμδον μελέας πόσιν Ἐκτορα, τὸν περὶ τείχη
εἴλκυσε διφρεύων παῖς ἄλιος Θέτιδος
αὐτὰ δ' ἐκ θαλάμων ἀγόμεν ἐπὶ θίνα θαλάσσης,
δουλοσύναν στυγερὰν ἀμφιβαλοῦσα κάρη.
Πολλὰ δὲ δάκρυά μοι κατέβα χροός, ἀνίκ' ἔλειπον

¹ A títol d'exemple, vegeu Juan A. López Férez, *Historia de la Literatura Griega*, Madrid 1988, pàgs. 362-363.

² L'estudi canònic és el de Denys L. Page, "The elegiacs in Euripides' *Andromache*" dins *Greek Poetry and Life (Essays presented to Gilbert Murray)*, Oxford 1936, pàgs. 206-230. Segons Page, la representació del drama a Argos, "centre for Doric threnodies in elegiacs" (*ibid.*, pàg. 228), hauria donat peu a introduir aquest singular passatge dins la peça.

ἄστυ τε καὶ θαλάμους καὶ πόσιν ἐν κονίαις.
 ὦμοι ἐγὼ μελέα, τί μ' ἐχρήν ἔτι φέγγος ὀράσθαι
 Ἑρμίουνας δούλαν; ἄς ὑπο τειρομένα
 πρὸς τόδ' ἀγαλμα θεᾶς ἰκέτις περὶ χεῖρε βαλοῦσα
 τάκομαι ὡς πετρίνα πιδακόεσσα λιβάς.

La traducció de Riba és la següent³:

Per a l'abrupta Ilion, no pas una esposa, un desastre,
 Paris dugué al seu llit quan amb Helena s'uní
 És per ella, oh Troia, que, a ferro i a foc devastada,
 ràpid, amb mil vaixells, l'Ares de Grècia et prengué,
 com el fill de Tetis, la dea marina, el meu Hèctor,
 trista! al voltant dels murs va rossegar, carrejant;
 i com jo de l'alcova vaig ésser duta a la platja,
 amb el front revestit de l'esclavatge odiós.
 Ai! calgué que seguís veient la llum, per a ésser
 serva d'Hermíone, jo? Trita del que ella m'ofèn,
 he acudit, suplicant, a la imatge d'aquesta deessa
 i, estrenyent-la, m'hi fonc com degotall de penyal.

Fàcilment hom para esment que Riba s'adonà que es tractava de díctics elegíacs, donat que va traslladar aquests versos en els corresponents díctics al català⁴. Mètricament recullen tot el mestratge i domini que Riba havia assolit a força d'anys en l'anostrament dels ritmes dactílics: les versions de *Les Bucòliques de Virgili* (1911)⁵, de l'*Odissea* (1919 i 1948), uns breus po-

³ *Eurípides. Tragèdies*. Traducció catalana de Carles Riba. Introducció i edició a cura de Carles Miralles, vol. I, Barcelona 1977, pàg. 248.

⁴ Manca, però, un díctic (vv. 111-112) que Riba no traduí. Malgrat haver examinat l'esborrany autògraf de la versió de l'*Andròmaca* (cf. *Eurípides. Tragèdies*, vol. I, pàg. 23, n. 24) que es conserva a l'Arxiu Nacional de Catalunya, es veu ben clar que hi passà de llarg. Recordem que durant aquell any Riba patí seriosos problemes a la vista, i en certs moments no pogué ni llegir ni escriure (cf. *Cartes de Carles Riba II: 1939-1952*. Recollides i anotades per Carles-Jordi Guardiola, Barcelona 1991, carta 491 i segs.).

⁵ També pertanyen a la mateixa època les versions dels primers 117 versos de les *Geòrgiques* de Virgili, i el *Cant de noces* de Catul (carmen 62) cf. Joaquim Molas-Jaume Medina, "Carles Riba i els clàssics" dins *Actes del Simposi Carles Riba*. A cura de Jaume Medina i d'Enric Sullà, Barcelona 1986, pàgs. 148-157. Igualment comptem amb una *Ècloga* presentada als Jocs Florals de Girona l'any 1911 cf. *Obres Completes*, vol.1 Poesia. Edició a cura d'Enric Sullà, Barcelona 1984, pàgs. 341-4 i amb una *Ègloga de la Primavera* cf. Jaume Medina, "L'Ègloga de la Primavera i la influència de Virgili en l'obra primerenca de Riba", *Els Marges* 37, 1987, pàgs. 87-90.

emes de Hölderlin⁶ i les *Elegies de Bierville* (1943) són els precedents dactílics d'aquests díctics inserats en aquesta tragèdia que, potser, havien passat desapercebuts fins ara. Afegirem només que estan perfectament construïts i apamats segons el cànon d'adaptació del ritme quantitatiu al nostre sistema sil·làbic i accentual. Tan sols hi ha algun lloc, com als versos 103 i 107, on, degut a la coma, se'ns pot resistir la sinalefa després de *que, a* i de *marina, el* per evitar un tríbrac que, en una lectura seguida el vers, però, es difumina fàcilment. Pel que fa als silencis, els hexàmetres presenten una cesura penthemímera femenina sempre, la qual cosa ajuda a diferenciar-los amb major comoditat quan després trobem la penthemímera masculina del pentàmetre. Pel que fa a la traducció, hom s'adona sense dificultat que presenta una gran fluïdesa, que, igual que el text grec, cada díctic conté en si una idea closa, que p. ex. els versos 106 i 110 són fidelíssimament traslladats al català, respectant fins el mateix ordre de les paraules de l'original i sense que causi cap mena d'incomoditat en llegir-ho. En fi, que hi ha una acurada selecció dels termes com mostra, p. ex. la versió de *τερομένηα* per *trita* (v. 114) que recull molt bé significat i sonoritat del mot.

Arribats, doncs, a aquest punt, dues són, creiem, les idees que voldríem derivar-ne: la singularitat i l'observança. Singularitat perquè aquesta versió és l'única que Riba feu d'una elegia grega al català. Si algun cop abans havia traduït fragments elegíacs, feu la traducció en prosa tal com deixa veure p.ex. la *Vida de Soló* a la FBM⁷, on tots els fragments són donats en prosa.

Pel que fa a l'experiència de l'observança, aquesta és prou palesa en el pròleg a les seves versions en vers de Sòfocles⁸: Riba ens explica allí com

⁶ Es tracta de "Sòfocles", "El poeta irat", "Els burlers" i "Planys de Menó i Diotima" (inacabat). Per la cronologia de les versions de Hölderlin, vegeu Jaume Medina, *Carles Riba i Friedrich Hölderlin*, Barcelona 1987, pàgs. 39-41.

⁷ Barcelona 1926. Igualment succeí en els passatges d'Arquíloc que traduí en ocasió d'una conferència l'any 1933 (cf. Jordi Cornudella, "Arquíloc o «la poesia sóc jo»: Una conferència de Carles Riba", dins *Actes del Simposi Carles Riba*. cit n. 5 pàgs. 212-230). Val a dir que les provatures de díctics elegíacs en les lletres catalanes han estat, en general, molt escadusseres, al menys, fins fa poc: vegeu els estudis de Jaume Medina, "L'hexàmetre i el díctic elegíac en la poesia catalana", *Els Marges* 14, 1978, pàgs. 3-30, i de Carles Miralles "El fragment de Cal·lí traduït per Nicolau d'Olwer (sobre els orígens de l'adaptació del díctic elegíac al català)" dins *Eulàlia. Estudis i Notes de Literatura Catalana*, Barcelona 1986, pàgs. 83-119.

⁸ *Sòfocles. Tragèdies*. Traducció catalana de Carles Riba. Edició a cura de Carles Miralles, vol. I, Barcelona (1955) 1977, pàgs. 11-16 = *Obres Completes*, vol. 3/Crítica 2. Edició a cura d'Enric Sullà i de Jaume Medina, Barcelona 1986, pàgs. 231-236.

s'abandonà a gustar aquells versos “un per un en llur moviment” (i això implica, el coneixement acurat del text i de la mètrica, clar), per a fer-los seus i arribar al compromís de traslladar els iambes, els troqueus, els anapestos... i els dàctils⁹ que contenen. Perquè tot i que per a les parts líriques adapta heptasíl.labs, enneasíl.labs o hendecasíl.labs, quan enmig d'aquestes apareixen hexàmetres, per breus que siguin, ens dóna hexàmetres catalans.

Vejam com traslladà uns hexàmetres que Sòfocles intercala en el moment en què Hèracles a *Les dones de Traquis* pateix els horribles dolors. Correspon als versos 1010-14, 1018-22, 1031-39¹⁰:

“Ἡπταί μου, τοτοτοί, ἥδ' αἶθ' ἔρπει. πόθεν ἔστ', ὦ πάντων Ἑλλάνων ἀδικώτατοι ἄνδρες, οὐς δὴ πολλὰ μὲν ἐν πόντῳ, κατὰ τε δρῖα πάντα καθαίρων, ὠλεκόμαν ὁ τάλας, καὶ νῦν ἐπὶ τῷδε νοσοῦντι οὐ πῦρ, οὐκ ἔγχος τις ὀνήσιμον οὐκ ἐπιτρέψει;

ὦ παῖ τοῦδ' ἀνδρός, τοῦργον τόδε μείζον ἀνήκει ἢ κατ' ἐμᾶν ῥώμαν· σὺ δὲ σύλλαβε, σοὶ τε γὰρ ἄμμα ἐν πλέον ἢ δὴ ἐμοῦ σφύζειν. (ΥΛ) Ψαύω μὲν ἔγωγε, λαθίπονον δ' ὀδυνᾶν οὐτ' ἔνδοθεν οὔτε θύραθεν ἔστι μοι ἐξανύσαι βίοτον· τοιαῦτα νέμει Ζεὺς.

ὦ Παλλὰς, Παλλὰς, τόδε μ' αὐ λωβᾶται. ἰὼ παῖ, τὸν φότορ' οἴκτιρας, ἀνεπίφθονον εἴρουσον ἔγχος, παίσον ἐμᾶς ὑπὸ κληῖδος· ἀκού δ' ἄχος, ὧ μ' ἐχόλωσεν σὰ μάτηρ ἄθεος, τὰν ὧδ' ἐπίδοιμι πεσοῦσαν

Que Riba va traduir així¹¹:

M'ha agafat, tototoi! Ja torna. ¿D'on sou, gent ingrata entre tots els hel.lens? Hel.lens, que pel mar i per totes

⁹ En la majoria de casos es tracta de parts cantades per un sol actor (ja es tracti de coreuta o de personatge tràgic) a les que, comunment, se sol atorgar un caràcter trenèdic. Vegeu Denys L. Page, *art. cit.* n. 2, pàgs. 222-3 i n. 1; també Martín L. West, *Greek Metre*, Oxford 1982, pàgs. 98 i 128-132.

¹⁰ Reproduïm el text grec amb què treballà Riba en la seva edició de la FBM (*Sòfocles. Tragèdies*. Text revisat i traducció de Carles Riba, vol. I, Barcelona 1951) que difereix amb d'altres edicions *p.ex.* en haver-hi un hexàmetre menys.

¹¹ *Sòfocles. Tragèdies*. Traducció catalana de Carles Riba. Edició a cura de Carles Miralles, vol. II, Barcelona 1977, pàgs. 41-42.

les garrigues, de tants de mals netejava, matant-me
per vosaltres, oh pobre! I avui, contra mi, que pateixo
tant, ¿no hi haurà qui el foc, qui una espasa benèfica giri?

Fill d'aquest heroi, aquesta càrrega puja
més que les meves forces: ajuda'm. Amb ull jovenívol
que tu tens, pot salvar-se millor que per mi. (HIL.) Ja l'agafo,
sí però en mi ni fora no trobo un recurs que li faci
oblidà els seus turments: això és Zeus que ho governa.

Pal.las, oh Pal.las, això ja em torna a ultratjar. Criatura,
compadeix el teu pare, que no et blasmaran: desembeina,
clava'm l'espasa a la gorja: remeia el doló amb què la teva
mare m'ha enrabiat! Ah, jo vegi caure la impia

Al *Filoctetes* (vv. 839-43) Neoptòlem pronuncia aquestes paraules,
que, segons els estudiosos, donat el seu to de caire oracular, el poeta ex-
pressà en hexàmetres:

Ἄλλ' ὄδε μὲν κλύει οὐδέν, ἐγὼ δ' ὀρώ οὔνεκα θήραν
τήνδ' ἀλίως ἔχομεν τόξων, δίχα τοῦδε πλέοντες.
τοῦδε γὰρ ὁ στέφανος, τοῦτον θεὸς εἶπε κομίζειν.
κομπεῖν δ' ἔστ' ἀτελή σὺν ψεύδεσιν αἰσχροὺν ὄνειδος.

Aquesta és la trasllació de Riba¹²:

Res aquest home no sent, però veig que és inútil que sigui
nostra la caça de l'arc, si ens fem a la mar sense l'home.
Ell és qui té la corona, qui el déu ha dit que portéssim.
Lleig és vanar-se d'una obra amb mentides i tot no acabada.

Tot plegat ens demostra que Riba coneixia molt bé el text de Sòfocles,
que sabia distingir molt bé quan es trobava davant uns hexàmetres -ni que fó-
ra en mig d'una part coral- i que es mantingué en l'observança de fer-los cat-
talans. Però podem preguntar-nos si succeí el mateix quan es col.locava da-
vant Eurípides? Fins algun cop s'ha retret, potser, que no estaven prou
madurades les versions d'Eurípides. Amb tot, ja des de 1939, en una carta a
Pierre Rouquette¹³ Riba comentava que volia reservar-se la versió d'Eurípi-

¹² *Sòfocles. Tragèdies* (ed. cit. n. 8), pàg. 191.

des per a la seva maduresa, i que feia aquesta feina de molt bon grat (naturalment comptant també amb el mecenatge de Salvador Millet¹⁴). Seguí com sigui, quan es va posar a traduir Eurípides, Riba detectà perfectament quins eren els passatges hexamètrics dins les peces i els traslladà mantenint el metre original.

Eurípides, *Hècuba*, vv. 74-5 i 90-91:

ἦν περὶ παιδὸς ἐμοῦ τοῦ σφζομένου κατὰ Θρήκην
ἀμφὶ Πολυξείνης τε φίλης θυγατρὸς δι' ὀνείρων

εἶδον γὰρ βαλιὰν ἔλαφον λύκου αἰμόνι χαλᾶ
σφαζομέναν, ἀπ' ἐμῶν γονάτων σπασθεῖσαν ἀνοίκτως.

I la traducció de Riba¹⁵:

que a propòsit del meu infant que em salven a Tràcia,
i de la meua filla Políxena, en somnis, terrible,

Car he vist que un llop amb un gla sagnant degollava
un clapat cervatell, arrencant-me'l, cruel, de la falda.

També a la *Helena* trobem dos hexàmetres enmig d'un breu plany que la protagonista (com hem vist ja a l'*Andròmaca*) entona abans del primer cor (vv. 164-5):

ὦ, μεγάλων ἀχέων καταβαλλομένα μέγαν οἰκτον
ποῖον ἀμιλλαθῶ γόον; ἦ τίνα μούσαν ἐπέλθω

Traduïts així¹⁶:

Quan dels meus grans dolors prelude a la gran complanta,
oh, ¿en quins sanglots m'esforço, o a quin to acudeixo?

¹³ Carta 273 Guardiola (*ed. cit.* n. 4).

¹⁴ Vegeu Carles Miralles, Introducció a *Eurípides. Tragèdies*, vol. I pàg. 23.

¹⁵ *Eurípides. Tragèdies*, vol II (*ed. cit.* n. 3), pàg 9.

¹⁶ *Eurípides. Tragèdies*, vol. III, pàg. 13.

Les Suplicants ens forneixen una llarga tirada d'hexàmetres (vv. 271-85, amb dos breus canvis mètrics als vv. 275-6 i al v. 281):

Βάθι, τάλαιν', ἱερῶν δαπέδων ἄπο Περσεφονείας
βάθι καὶ ἀντίασον γονάτων ἔπι χεῖρα βαλοῦσα,
τέκνων τεθνεώτων κομίσαι δέμας, ὦ μελέα ἴγώ,
οὖς ὑπὸ τείχεσι Καδμείοισιν ἀπώλεσα κούρους.

Ἰώ μοι λάβετε φέρετε πέμπετε κρίνετε
ταλαίνας χέρας γεραϊάς.

Πρὸς <σε> γενειάδος, ὦ φίλος, ὦ δοκιμώτατος Ἑλλάδι,
ἄντομαι ἀμφιπίτνουσα τὸ σὸν γόνυ καὶ χέρα δειλαία·
οἴκτισαι ἀμφὶ τέκνων μ' ἰκέταν <γόνον> ἢ τιν' ἀλάταν
οἰκτρὸν ἰήλεμον οἰκτρὸν εἶισαν,
μηδ' ἀτάφους, τέκνον, ἐν χθονὶ Κᾶδμου χάρματα θηρῶν
παίδας ἐν ἀλικίᾳ τᾶ σᾶ καπίδης, ἰκετεύω.

Βλέψον ἐμῶν βλεφάρων ἔπι δάκρυον, ἃ περὶ σοῖσι
γούνασιν ὠδε πίτνω, τέκνοις τάφον ἔξανύσασθαι.

I la traducció de Riba¹⁷:

Deixa, pobra, aquests sants trespols de Persefonea,
vés, cenneix-li els genolls amb les teves mans i suplica'!
Que rescati els cadàvers dels meus infants, oh desgràcia!
dels minyons que he perdut al peu de les torres cadmees.
trista de mi! agafeu, sosteniu, dirigiu
aquests míseros braços de vella.

Ah, per la teva barba, amic, oh el senyor més il·lustre de Grècia,
jo t'imploro, abraçant el teu genoll i la teva mà, en la misèria:
compadeix-te de mi, que pel fill exhalo un sanglot suplicant,
un plany que mendica la llàstima!

No m'abandonis fill meu, insepult a la terra de Cadme,
per al goig de les feres, uns fills que com tu eren joves!
Mira sobre els meus ulls aquesta llàgrima! em llanço
als teus peus, concedeix sepultura als meus fills, t'ho suplico!

Tal com dèiem suara, aquest passatge conté un parell d'insercions polimètriques que fan aquells versos més breus: Riba els traduí en dàctils també, però sense arribar a fer-los hexàmetres. Ara bé, si mesurarem l'hexàmetre

¹⁷ *Eurípides. Tragèdies*, vol. II, pàg. 106.

següent als versos 275-6 i l'hexàmetre anterior al v. 280 ens adonarem que tenen 7 accents (i el v. 279 és un hexàmetre agut). Pot semblar una irregularitat que enlloc no és contemplada¹⁸ tret que Riba vulgués compensar amb aquests la curta llargada d'aquells. Afegim-hi que si el v. 279 acaba en agut, el 280 comença amb un amfíbrac: en la recitació, doncs, no es nota que hi hagi un temps fort a final de període. El que pot incomodar-nos són p. ex. algunes sinalefes com la del v. 271 *pobra, aquests, oh el senyor* del v. 277, *im-ploro, abraçant* i *mà, en* al v. 278 (aquest vers té també set accents) i *llàgrima! em* al v. 284. Igualment resulta costosa l'escansió de *Persefonea* només en quatre síl.labes i fent tònica la *o*.

Acabarem finalment amb un altre plany, amebeu, que entonen ara Andròmaca i Hècuba a la tragèdia *Les Troianes* (vv. 595-603):

(AN) Οἴδε πόθοι μεγάλοι... (EK) Σχέτλια, τάδε πάσχομεν ἄλγη
 (AN) οἰχομένας πόλεως... (EK) ἐπὶ δ' ἄλγεσιν ἄλγεα κείται.
 (AN) δυσφροσύναισι θεῶν, ὅτε σὸς γόνος ἔκφυγεν "Αἰδαν,
 ὃς λεχέων στυγερῶν χάριν ὤλεσε Πέργαμα Τροίας.
 Αἵματόεντα θεᾶ παρὰ Παλλάδι σώματα νεκρῶν
 γυψὶ φέρειν τέταται· ζυγὰ δ' ἤνυσε δούλια Τροίᾳ.
 (EK) ὦ πατρίς, ὦ μελέα... (AN) Καταλειπομέναν σε δακρῦω,
 (EK) ἦν τέλος οἰκτρὸν ὄρῳ. (AN) καὶ τὸν ἐμὸν δόμον ἔνθ' ελοχεύθη.
 (EK) ὦ τέκν', ἐρημόπολις μάτηρ ἀπολείπεται ὑμῶν.

Aquesta és la traducció¹⁹:

(AN) Grans són els nostres enyors...(HÈC)... són aquests els dolors que ens acoren...
 (AN)... ja la ciutat no existeix... (HÈC)... i dolors a dolors s'afegeixen.
 (AN)... per la rancúnia dels déus, quan ton fill va escapar-se de l'Hades:
 ell, per un lilit odiós ha fet caure la força de Pèrgam;
 i sangonosos, als peus de la Pal.las troiana, els cadàvers
 jeuen, botí de voltors; i ha enllestit el dogal per la pàtria.
 (HÈC) Troia pairal, quina fi... (AN) En deixar-te per sempre, a tu et ploro...
 (HÈC) ...tan llastimosa, ja veus! (AN) ...i la casa on vaig ésser partera
 (HÈC) Fills, en quin erm de ciutat és deixada la vostra mare!

¹⁸ Vegeu Jordi Cors i Meya, "Carles Riba i l'adaptació de l'hexàmetre al català en la seva traducció de l'Odissea", *Els Marges* 41, 1991, 39-56.

¹⁹ *Eurípides. Tragèdies*, vol. II, pàgs. 219-20.

Remarcarem ara només un tret: els versos que contenen ἀντιλαβή (en total quatre) són d'una fidelitat excepcional al seu original, puix que en tots dos casos -en grec i en català- apareix la cesura al mateix lloc, la penthémímera masculina, tot reproduint perfectament -com era d'esperar- el contingut del missatge, sense dir ni de més ni de menys.

Després d'aquest repàs per les versions dels tràgics, podem confirmar que l'escrupolosa observança de Riba enfront del text que traduïa s'ha mantingut fidelíssima tot al llarg del seu treball. Teníem una manera per a adaptar al català els metres dactílics: allí on li era possible, allí ho va fer.

Moltes gràcies.